

JOZEF MARTINKA

GEOGRAFICKÉ POZNÁVANIE SLOVENSKA*

The territory of Slovakia was not yet known in antiquity even to the highest cultural circles, with the exception of one, as it was found beyond their horizon. The oldest records come from Herodotus in the 5th century B. C. The most thorough knowledge of Slovakia was attained by Tacitus and Ptolemy in the 2nd century. Then up to the 15th century no new information was arrived at abroad. From the 15th century on a more thorough geographical knowledge of the territory of Slovakia was gathered, and this up to the 18th century, more from the sociological, and from the 18th century also from the physical and economic, standpoints.

Z hľadiska, podľa ktorého sa poznávalo prírodné a spoločenské prostredie, utvárali sa i geografické poznatky rôzneho obsahu a rozsahu. Okrem iného vznikali geografické poznatky rázu mýtického, periodického, hypomnémického, astronomického, historického, kozmického, politického, fyzického, sociálneho a ekonomického.

Pre objektívne hodnotenie Slovenska ako predmetu geografického poznávania kvantitatívne rozhoduje jeho malý rozsah, ktorý je len 1/10.200. časťou zemského povrchu a 1/3.000. časťou zemskej súše, nuž ani preto neupútalo na seba pozornosť pri telurickom pohľade. Slovensko neleží na križovatke kontinentálnych ciest (ako napr. Trácia, Palestína), ani nevedú cezeň nevyhnutné kontinentálne cesty (ako napr. cez Irak, Turkestan). Nevyniká takým podnebím, ani takou hojnosťou plodín, ktoré by nadpriemerne uľahčovali život (ako napr. niektoré oblasti v Malej Ázii, Iráne), a preto ani nebolo Slovensko vyhľadávané (ako napr. Gruzínsko, Libanon). Slovensko netvorilo zrejmu prírodnú jednotku (ako napr. Kyrenaika, Peloponézos), lebo bolo len vyhnuteľnou zložkou veľkej Dunajskej panvy a politickej krajiny v nej (Keltiky, Skýtie, Sarmacie, Trákie, Germánie, Hunnie, Avarie, Veľkej Moravy, Hungarie, čiastočne aj Turcie).

Uvedené druhy geografického poznávania možno považovať za vývojové stupne, cez ktoré prešla geografia v tom-ktorom kraji. V niektorých prešla všetkými stupňami, v iných sa rozvinuli len niektoré. Takým územím, na ktorom sa nerozvinuli všetky stupne geografie, je i Slovensko.

Najstaršie a najprostejšie syntézy geografických poznatkov o Slovensku, ako aj o iných územiach boli *mýtické*. Vznik a zmeny pevných predmetov a menlivých javov v geografickom prostredí pripisovali ľudia nie prírodným, ale nadprírodným, negeografickým činiteľom — bohom, domnelým bytosťami. V takomto poznávaní sa nerozlišuje predstava skutočnosti od čirej fantázie, ktorá má prevahu nad zmyslovým poznávaním. Týmto najnižším vývojovým stupňom prešlo geografické poznávanie

* Výrazy „Slovensko“, „územie Slovenska“, „slovenské územie“ považujeme v tomto príspevku za etnikum.

všetkých národov (napr. Indov v Rigvédach, Sumérov v Gilgamovom epose, Árijcov v Zend aveste, Hebrejov v prvej knihe Mojžišovej, Grékov v Homérovej Iliade a Odysei, severných Germánov v Edde atď.). Zachovali sa zlomky mýtického poznávania svojej vlasti aj u Slovákov, ako to vidieť v nasledujúcej báji.

Na počiatku sveta sa vznášal Belboh vo svetlých výšinách nebam od mora a utváral našu Zem. V zástere niesol, čo bolo k tomu treba a s hlinou to rozsieval. Zem vytlačala more a na jeho mieste sa rozrastali roviny, doliny pokryté horami a oživené zverinou. Znevidelo sa to Černobohovi a zatúžil po takej Zemi, na ktorej by len on vládol. Preto číhal, až sa mu podarilo trhnúť zásterou Belboha. Zo zástery sa vysypalo mnoho skal. Z toho sa rozrástli tie mnohé skalnaté vrchy Slovenska.¹

Uvedený kozmogonický mýtus, ktorý vysvetľuje celkový morfológický stav Slovenska, je značne rozšírený v rozličných variáciách.²

Mýtický výklad celého územia Slovenska dopĺňajú čiastkové mýtické výklady pôvodu niektorých, pre ľud významných rastlín a zvierat. Rôzne zakliatia a odkliatia krajov, stromov, zvierat, ľudí; otváranie zápolí so skladmi pokladov je mýtický opis zamrznutého prostredia v zime, jeho bohatého rozvoja v lete, tvarového množstva jaskýň. V bájosloví sa prejavuje zoroastrovský dualizmus, ktorý je charakteristický pre árijcov. Biele Slnko na nebi a čierna Noc proti nemu. Pozoruhodné je v tomto mýte o morfológickej a biologickej zvláštnosti Slovenska, že za pohonnú silu udáva protirečenie, protichodný pohyb dvoch zosobnených prírodných činiteľov.

Mýtickým poznávaním svojho prostredia prechádzajú všetci ľudia cez rozprávkový, fantastický svet za detstva, ktorý sa rozvinie za priaznivých okolností na široký, reálny, geografický obzor.

Oneskorené ozveny z mýtologickej geografie Slovenska sa ešte vyskytujú u básnikov.³

Ucelený obraz mýtologickej geografie čaká ešte na spracovateľa.

Vyšší vývojový stupeň poznávania prostredia, ako je mýtický, sa prejavuje v *epickej—rozpravnej* geografii. Ustupuje sa v nej pri vykladaní prírodného prostredia od domnelých, nadprírodných činiteľov k povýšeným, mocou vládnym ľuďom, ale nie k ľudu, ktorý vykonáva zmeny v prostredí. V rozpravnej geografii majú prevahu činy v spoločenskom prostredí nad kvalitatívnym a kvantitatívnym poznávaním prírodného prostredia. Nie analýza a odôvodňovanie prítomného stavu geografického prostredia je úlohou, ale rozprava o tom, čo sa stalo s prostredím ako s majetkom, alebo čo sa prihodilo na ňom. Prírodné prostredie je len akoby nádoba príhod, bez vplyvu na spoločnosť a obrátene, spoločnosti na prostredie, bez príčinnej a časovej súvislosti. Taká je z veľkej časti geografia (Historiai) Herodota v 5. storočí pred n. l. Potom aj o 500 rokov neskoršia a najrozsiahlejšia geografia staroveku, *Geógraphoumena* od Strabona a väčšina geografii do novoveku, ale i mnohé novšie geografie.

Najviac geografického poznávania tohto stupňa o Slovensku je zachytené v jeho najrozsiahlejšej, latinskej, kolektívne pripravovanej geografii, koncipovanej M. Belom, *Notitia Hungariae novae historico-geographica* (Historicko-geografická znalosť nového Uhorska), 1735—1742, v štyroch hrubých kvartových zväzkoch s mapami žúp od Mikovinyho (Bratislavskej, Nitrianskej, Turčianskej, Tekovskej, Novohradskej, Hon-

¹ P. Dobšínský, *Úvahy o slovenských povestiach*, Turč. Sv. Martin 1871, 38.

² J. Polívka, *Súpis slovenských rozprávok*, Turč. Sv. Martin 1923, 140. Bezpredmetný je ponos profesora univerzity v Berlíne M. Weinsteina: „Ueber Kosmogonien der slavischen und litauischen Völker habe ich nicht einmal eine leise Andeutung finden können.“ Entstehung der Welt und der Erde, Leipzig 1908, 54.

³ *Sen o Kriváni*, Sobrané spisy básnické Hviezdoslava, V, Turč. Sv. Martin 1921, 379.

tianskej, Zvolenskej a Liptovskej župy). Rozsiahlejšou a výraznejšou zložkou tejto veľkej práce než prírodné prostredie je história rodokmeňov, majetkov alebo postavenia významných zemanských rodín.

Vzhľadom na zemepánov je napísaná najrozsiahlejšia geografia Slovenska v maďarskom encyklopedickom, kolektívnom, monumentálnom diele *Magyarország vármegyéi és városai* — Župy a mestá Uhorska (Bratislavskej, Nitrianskej, Tekovskej, Hontianskej, Novohradskej, Zvolenskej, Gemersko-malohontianskej, Abovsko-turnianskej, Zemplínskej, Užhorodskej župy; S. Tóth, Šarišská župa; Fekete—Nagy, Spišská župa; ten istý, Trenčianska župa). V dávnejšom poznávaní Slovenska sa prevažne alebo aspoň nápadne bral zreteľ na feudálnych držiteľov pôdy a moci, teda zreteľ nie prírodný a málo geografický.

Veľká monografia L. Bartholomaeidesa *Comitatus Gömöriensis Notitia historico-geographico-statistica* (Historicko-geograficko-štatistická znalosť Gemerskej župy) 1808, tiež patrí do klasicko-epickej geografie svojím obsahom, ale nie hodnotením zložiek prírodného prostredia, lebo v tom kliesnila u nás nové chodníky.

K podstate geografie sa viac približuje *periodické-cestopisné poznávanie* prostredia. Predmetom cestopisného poznávania býva i prírodné a spoločenské prostredie, ale i produkty prírody i výroby. Keď núdza, životné, služobné potreby, zvedavosť alebo vedychtivosť nútia človeka putovať neznámym krajom, obracia pozornosť na to, čo vidí, bez toho, že by poznal príčiny tvárnosti kraja, cez ktorý prechádza. Keď také zmyslové poznatky slovom alebo písmom zverejní, tak zvelaďuje cestopisnú geografiu.

Ako svojské, od iných spôsobov odlišné poznávanie prostredia sa prejavovala geografia cestopisným poznávaním pod názvami „gés periodos“ — obcestovanie Zeme (práca Hekataja v 6. stor. pred n. l.); „gés periplous“ — oboplávanie Zeme (práca Skylaxa v 5. stor. pred n. l.); „gés periegésis“ — obchôdzka, objachanie Zeme. To boli pôvodne názvy pre zemepis. Názov geografia sa zaužíval až od Aristotela v 4. stor. pred n. l. U Rimanov splnela geografia na itineraria-cestovné poriadky a mapy s údajmi o stanicách na vzdialenost jednodennej cesty, o národe, pohorí, rieke, kade viedla cesta. Rimania najviac upotrebovali geografiu dopravy-komunikácií.

K cestopisnému poznávaniu cudzieho prostredia patria relácie — zprávy, aké po-dávali od čias Alexandra Veľkého vyslanci cudzím panovníkom (napr. i Marco Polo, Ruysbroek, obaja až do Číny sa dostali v 13. stor.; M. Beňovský z Vrbovíc na Kam-čatku a na Madagaskar), legáti a misionári pápežovi. Poznávanie cudzieho prostredia sa vo veľkých kruhoch širilo zverejňovaním putovania kajúcnikov a zelótov na miesta, ktoré boli dosiahnuteľné len veľkým zriekaním sa. Také bolo napr. putovanie Mataja z Novohradu, ktorý za kráľa Žigmunda putoval začiatkom 15. stor. až do uznávaného predpeklia v Írsku na jazernom ostrove sv. Patrika. Zachoval sa o tom úradný cirkevný záznam, dokumentovaná rozprávka a pekná gotická kaplnka v Spišskom Štvrtku.

Stovky, ba za stáročia až tisíce šafranníkov, olejkárov, drotárov, oknárov, plátenníkov, kresivárov s kresivom, ocieľkou a trdom chodievalo za chlebom do šieho sveta až po Paríž, Istanbul a Vladivostok. Nie je to tak veľmi dávno, čo zomrel v Martine starec, ktorý ako plátenník 6 rokov pešo cestoval z Vladivostoku do Martina. Veru, nemálo bolo Slovákov, ktorí cestovali v zahraničí, ale ich bohaté skúsenosti, cestopisné poznatky nemal kto pozapisovať, preto, čo aká bohatá bola tradícia pútnického poznávanie sveta, sotva nechala stopy v hodnotnej slovenskej práci. Iste sme mali málo pismákov.

Vysokým stupňom cestopisnej geografie je *detektorské* — *objaviteľské* poznávanie prostredia, keď sa podnikaví ľudia odvážia hľadať len tušené krajiny alebo javy po dôkladnej ideovej a výstrojovej príprave. Keďže sa najviac objavov dialo v oceánoch

a len drahými výpravami v ťažko prístupných krajoch kontinentov, preto taketo slovenské poznatky nemožno očakávať. Rudné výskyty na Slovensku sa stali známymi objaviteľským poznávaním.

Cestopisné poznávanie sveta poskytlo geografii najviac poznatkov, a to v minulosti aj o Slovensku bez výnimky vždy v rámci Uhorska. Odhliadnuc od stručných poznámok sa plánovito dialo oboznamovanie územia Slovenska, po prvé, talianskymi humanistami na dvore kráľa Mateja v 15. stor. (A. Bonfini, P. Ransanus, M. Galeotti, Fr. Roselli).

Od 15.—18. stor. bolo nepomerne viac autorov zo zahraničia, ktorí písali aj o Slovensku a zobrazovali ho na mape, ako autorov z Uhorska. Boli to prevažne talianski a potom nemeckí autori a záujem o Uhorsko vzbudzovali boje s Turkami na jeho území. Po založení univerzít v Trnave (r. 1635) a Košiciach (r. 1657) písali už o Slovensku aj autori z Uhorska. Zahraniční autori i naďalej viedli v poznávaní Slovenska z hľadiska rozmáhajúcich sa prírodovedeckých odborov (mineralógie, geológie, paleontológie, balneológie, fyto geografie, orografie). Oboznamovanie Slovenska veľmi napomáhali pomaly sa rozmnožujúce časopisy, v ktorých sa mohli uplatniť autori aj s menšími úvahami, ktoré nepostačovali na samostatnú publikáciu.

O poznávaní základných, pevných predmetov a dynamických javov geografických (ako to urobil v 5. stor. pred n. l. Hippokrates v práci *O vzduchu, vode a pozemnostiach*) sa vtedy málo publikuje. A čo je všade akosi rovnaké, o tom netreba poznatky šíriť, lebo je to všade známe. Záujem vzbudzuje to, čo je nevídané, neslýchané v určitom kraji, a preto sa to pokladá za pamätihodné. Z takéhoto poznávania prostredia vznikali v niekoľkých storočiach počtom prevládajúce *hypomnématické, memorabilné geografie — geografie pamätihodností*. Za pamätihodné pokladali aj mimoriadne prírodné javy (napr. v zime teplé a v lete studené jaskyne; potoky, voda ktorých sa mení na kameň, travertín; vrchy, ktoré vracajú ozvenu niekoľkonásobne, alebo ktoré dunia, keď sa poriadne dupne na ne atď.), ale väčšinou ľuďmi utvorené zriedkavosti. Medzi týmito najslávnejšími bývali náboženské útvary, rôzne chrámy, divotvorné sochy, obrazy, studničky. Aj keď sú monumentálne budovy zložkami geografického prostredia, nebývajú takého trvalého významu, ako napr. blízka hora, rieka, prechod umožňujúca úžina, brod atď., a predsa sú zriedkavejšie spomínané medzi pamätihodnými poznatkami. V geografii pamätihodností sa presúva pozorovanie na geograficky málo alebo až bezvýznamné predmety, javy, osoby hlavne náboženského alebo feudálneho vzťahu, ktoré nie sú vyvolané prírodnými silami a miesto prírodnej príčinnosti sa vyhľadáva teleologické — účelové určenie. Takéto črty sa hojne uplatňovali v geografiách, ktoré boli napísané pod názvom *speculum* — zrkadlo, *imago* — obraz, *effigies* — zobrazenie, *specimen* — vzorná ukážka, *synopsis* — súhrad, *chorographia* — miestopis tej a tej krajiny.⁴ Tak sa vyhýbalo výrazu *geografia*, v ktorom sa prízvukuje *gea* — zem a *grafia* — jej opis. Najmenej sa o nej písalo. O etymológii miestnych názvov (*toponomastika*) sa často písalo.

Takéhoto charakteru boli poznatky prostredia profesorov a rehoľných odchovancov, najmä jezuitských univerzít; na Slovensku trnavskej a košickej univerzity (práce Otrokociho, Hevenésiho, Szent-Iványiho, Bombardiho, Timona, Szerdahelyiho, Rumana, Turócziho, Pikerove, Csibove, Csákiho, Bertalanfiho a iných).

Zmodernizované poznávanie prostredia tohto smeru teraz poskytujú *turistickí „sprievodcovia“*.

⁴ Petrus de Alliaco, *Tractatus de imagine mundi*, 1410.

Okrem kvalitatívnych rečových záznamov o výsledkoch poznávania prostredia je na to aj reálnejší a exaktnejší spôsob, a to pomocou mier a čísel. Takéto záznamy robí *astronomická (matematická) — hvezdárska geografia*. Prvý astronomický záznam obzoru po „celom svete“ (mapa), ale ešte s krátkym polomerom sa pripisuje Anaximandrovi v 6. stor. pred n. l. Mapu, na ktorej bolo azda po prvý raz zobrazené aj územie Slovenska, zostrojil Agrippa za rímskeho cisára Augusta pred rokom 14. Ostala po nej kópia na Peutingerovej tabuli. Exaktnejší a oveľa rozsiahlejší geografický obzor zaznamenal Ptolemaios v 2. stor. Ani na tejto mape nie je zaznamenaná na území Slovenska okrem Dunaja, Karpatského a Sarmatského pohoria nijaká rieka ani osada, ani názov národa.⁵ V 2. stor. zaznamenal cisár Marcus Aurélius ešte z vlastnej skúsenosti vo svojich úvahách *Pohlady do seba (Ta eis heauton)* názov Granuas — Hron. Najstarší záznam osady na Slovensku menom Laugaricio — (Lavkarice?) bol vyrytý v 2. stor. do skaly pod Trenčianskym hradom.

Túto skromnú zásobu geografických údajov o Slovensku nerozmnožili ani dve ďalšie, ešte tiež zo staroveku pochádzajúce mapy, a to Macrobiova z rokov okolo 400.⁶ Cirkevný otec, stridonský Hieronymus z Medzimuria v Panónii v 4. stor., ktorý bol literárne veľmi plodný a mal široký rozhľad, tiež čerpal len z minulosti a neprispel nijakým novším vlastným údajom k poznaniu územia Slovenska, hoci cez okolie jeho rodiska chodili obyvatelia územia Slovenska do Talianska.⁷

Od Ptolemaia (2. stor.) až po 15. stor. takmer vôbec nenastalo nijaké obohatenie mapy Slovenska v zahraničí. Nové zložky a ťahy sa začínali objavovať na mape Slovenska od Mik. Cusana počnúc, ale hromadnejšie na mapách Fr. Roselliho, ktorý sa zdržiaval v Uhorsku za kráľa Mateja. S veľkou hojnosťou horopisných, vodopisných a osadpisných údajov sa stretávame na Lazárovej mape v prvej polovici 16. stor. Po drobnejších kartografických zmenách sa novými metódami pripravovali až mapy Mikovínyho. Odhliadnuc od vynikajúcich máp jednotlivcov (napr. L. Marsigli, J. Lipszky a i.), neskôr menovite vojenské jozefínske mapy v mierke 1:28 000, druhé vojenské vymeriavanie v rôznej mierke (1:114 000, 1:280 000 atď.) a tretie vojenské vymeriavanie od roku 1869 v mierke 1:25 000 mali rozhodujúci význam pre poznávanie Slovenska nie v slovnom, ale v symbolickom, mapovom podaní. Kartografické zvečňovanie poznatkov o prírodnom prostredí a niektorých javov spoločenského prostredia časovo značne zaostávalo za západnou Európou.

Túžba ovládnuť veľkú časť alebo celý svet brannou i duchovnou mocou od nepamäti hýbala jednotlivcami, ba i národmi. Tá túžba poháňala k tvorbe veľkoríše alebo veľdiela. Veď i taký malý národ, ako bol hebrejský, stále sníval a jeho duchovní vodcovia písali o tom, že zaľudnia celý svet. Vodcovia náboženstiev mávali sklony duchovne ovládnuť veľkú časť Zeme alebo aj celú Zem. Veľkí myslitelia si prisvojovali božské poslanie (napr. Alexander Veľký, rímsky cisár Augustus, vodca Hunov Atilla, vodca Mongolov Tamerlán, vodca Tatárov Džingis chán a i.). Tí, ktorí chceli ovládnuť celý svet istými vedomosťami, spisovali kroniku sveta o udalostiach a súbežne *kozmozografiu* o Zemi. Zahrnuli do nej poznanie Zeme, ale len ako hvezdársky celok, inak regionálne len poznatky o starom svete, známom už v staroveku, teda hlavne o veľkej stredozemnej panve. Postupne potom priberali do kozmografie vzdialenejšie periférne časti

⁵ A. E. Nordenskiöld, *Fascimile Atlas*. Stockholm 1889, seria Ptolemaeus, Romae 1490, IV. Europe tabula. K. Miller, *Der Peutingerische Tafel*. Stuttgart 1929.

⁶ *Ambrosii Theodosii Macrobiani Commentariorum in somnium Scipionis*, lib. II, pag. 653.

⁷ *Hieronymi Stridonensis opera*. Tom. XIII. Venetiis 1769.

Európy, Ázie, neskôr aj Afriky a v novoveku aj Ameriky. Austráliu kozmografie ešte nespomínali. I v kozmografiách prevládala história, ale jej údaje neboli usporiadané ako v kronikách podľa rokov, ale podľa krajín. Medzi kozmografiami bol väčší rozdiel v metodickom podávaní poznatkov ako v obsahu.

Niet slovenskej kozmografie, ale jestvuje česká. Niet ani latinskej, maďarskej od uhorského autora okrem práce J. Honterusa *Rudimenta cosmographiae* (Pokus o kozmografiu). V zahraničných kozmografiách sa uvádza Panónia a potom Hungaria a pod tým názvom i niekoľko horovodopisných a osadpisných mien zo Slovenska. To je všetko.⁸

Vo feudálnej spoločnosti vzrastali nepreklenuteľné rozdiely medzi jej vrstvami a nadvyšovaním jednej vrstvy nad druhú vznikla pyramidálna stavba spoločenskej hierarchie. Čím vyššie bolo miesto v hierarchii, tým viac práv sa mu priznávalo, tým väčšie životné nároky mohli uplatňovať, a tým väčším počtom poddaných disponovať. Pyramída bola postavená hore dnom, ak šlo o rozsah hospodárskej moci. Kým vrchol, hlava štátu mohla disponovať s celým priestorom krajiny, zatiaľ ani všetci poddaní pospolu nemali ani kúsok pôdy v plnom, nezávislom vlastníctve. Stále vojsko, vojny z namyslenosti a z vrtochov, veľmi nákladný dvorný život, množstvo úradníctva bolo možno udržiavať len stále stúpajúcimi a množiacimi sa daňami. Pre túto nevyhnutnosť bolo treba poznať po kvantitatívnej a kvalitatívnej stránke všetky, čo aké malé finančné pramene v štáte. To bolo možné rozmedzením krajiny na kontrolné nadstavbové, administratívne jednotky, ktoré zbierali dôchodky, ako zbierajú rieky vodu všetkých prameňov. Keďže šlo o priestorové a kvantitatívne poznanie prostredia, nuž vznikala geografia, kosťou ktorej sa stávalo a v nej často prevládalo to, čo bolo málo geografické, nie prírodnými príčinami vyvolané, a nie prírodné účinky vyvolávajúce. Vznikala politická geografia, pri imperialistických sklonoch geopolitika, a to za pomoci štatistiky. Do politickej geografie sa pojímalo takmer všetko, materiálne i nemateriálne, čo bolo k určitému miestu viazané a pre štát významné a nejako osožné. Aký význam mala pre memorabilnú geografiu pamätihodnosť, taký význam nadobudla pre politickú geografiu výhodnosť, osožnosť, výnosnosť, iným slovom praktičnosť, ale často len pre obmedzené skupiny záujemcov kapitalistov, a nie pre všeobecnú spoločnosť. Keď utilitárny charakter politickej geografie prevláda nad ostatnými hľadiskami, tak sa dnes pokladá za geografiu zamerikanizovanú, a nie dialektickú, prírodovedeckú. Od 18. stor. majú číselnú prevahu politickej geografie a utilitárne hľadisko v geografických prácach vôbec, ktoré sú napísané pre prax, dennú potrebu a pre všeobecnú informáciu. Geografické poznávanie prostredia v Uhorsku, a tak i na Slovensku sa dialo prevažne politickou geografiou. Také boli aj učebnice geografie.

Praktickou potrebou bola vystupňovaná politická geografia do *lexikálnej*, abecedne usporiadanej formy, v ktorej sa vlastná geografia celkom rozmrvila na drobné katastrofe obcí alebo ešte nižšie až na jednotlivé dvory, majere, osady. Stráca sa prírodná súvislosť, sústavnosť, teda vedecký charakter, ale zostáva praktičnosť. Geografia by sa sotva vyvíjala ďalej, keby sa hodnotila len praktičnosť.

Geografia je sústava poznatkov o geografickom prostredí v prítomnom čase. Avšak jeho terajší stav je výsledkom neprestajných zmien v minulosti. Dôkladná znalosť prítomného geografického stavu vyžaduje i poznanie minulosti: ako vplývalo prírodné prostredie na spoločenské a obrátene spoločenské prostredie na prírodné, s akými omylmi a správnym dotváraním. Takéto poznávanie prostredia sprostredkuje *historická* geografia. Je to disciplína od jadra geografická a prívlastok historická jej pristane len preto, že skúma geografické prostredie v minulosti.

⁸ S. Münster, *Cosmography*. Basel 1578.

Až do konca stredoveku písali geografie s údajmi zo staroveku. Keď humanisti spoznali geografický rozdiel medzi prostredím staroveku a novoveku, rozdvajili geografiu na *antiqua et nova notitia* — starú a novú znalosť toho-ktorého kraja, obvykle krajiny. Pretože sa poznanie prítomného stavu prostredia zakladá na poznaní minulého stavu, v geografických prácach sa obvykle uvádza stručný historickogeografický úvod. Okrem klimatológie by geografické disciplíny ostali visieť vo vzduchu bez základov z minulosti (napr. geomorfológia, fytogeografia a zoogeografia, sídelná geografia atď.).

Časovo sa začína historická geografia vtedy, keď človek začína vplyvať na svoje prostredie a naopak. Pre slovenské územie sa začína s *Homo Ganovensis* v rissko-würmskom interglaciáli. Od tých čias prechádzalo i spoločenské i prírodné prostredie veľkými zmenami. Regionálne prierezy pre dobotvorné zmeny ešte nemáme, ako nám chýbajú i podrobnejšie paleogeografické zmeny z geologického hľadiska.

Historická geografia Slovenska v staroveku a ďaleko i v novoveku sa opiera v nedostatku písomných údajov a archeologických nálezov aj o integrácie z okolitých území. Pre najstaršiu geografiu z domácich prameňov poskytujú nové údaje zakladacie listiny mníšskych usadlostí v 11.—12. stor. na Považí povyše Trenčína, na Ponitří po Prievidzu, na Pohroní po Žužolky (Žiarska kotlina), na Poiplí povyše Bzovíka, na Poslaní po Lipovník, na Pobodví po Jasov, na Pohornadí po Krásnu nad Hronom, na Pobodroží po Leles.

Rozdelenie geografie na *matematickú*, *fyzickú* a *politickú*, ako aj na *generálnu* a *špeciálnu* sa so záľubou pripisuje B. Vareniusovi.⁹ Avšak mal niekoľko predchodcov. Veď Plinius venoval všeobecnej geografii druhú knižku svojej práce a Ptolemaios napísal matematickú geografiu sveta a v kozmografiách sa tiež nachádzal matematickogeografický úvod. Isidor Hispalensis¹⁰ vo svojej práci *Etymologiae* v 7. stor. osobitné kapitoly venoval horám a riekam, oddelene od opisov kontinentov. Orosius¹¹ už v 5. stor. zvlášť zdôrazňoval rieky v stručných opisoch. M. Oláh¹² vo svojej práci *Hungaria* v prvej polovici 16. stor. zreteľne odlišoval prírodný opis krajiny od antropogeografickej časti. G. Wernher¹³ vydal veľmi hodnotnú prácu o pamätihodných vodách Uhorska, v 16. stor. Ortelius¹⁴ tiež oddelil všeobecnú fyzickogeografickú časť od špeciálnej regionálnej časti v opise Uhorska.¹⁵ D. Fröhlich¹⁶ tiež pred Vareniusom oddelil vo svojej práci špeciálnu časť od všeobecnej.

Rozvoj fyzickej geografie podnecovali vynálezy fyzických nástrojov (ako bol napr. termometer, barometer, anemometer) pre klimatológiu, hypsometriu; optické vynálezy, chronometer, deklinátor pre geodéziu a matematickú geografiu; rozvoj matematiky a deskriptívnej geometrie pre kartografiu; rozvoj biológie pre biogeografiu; rozvoj petrografie pre geomorfológiu; parný stroj umožnil hromadnejšiu výrobu, ktorá si vyžiadala rýchlejšiu a masovejšiu dopravu a obchod so vzdialenými krajinami. Rozvetvovanie geografie napomáhali aj odborníci pomocných vied geografie, keď priestorovo uplatňovali svoje nové názory, ako aj zakladanie vedeckých akadémií v 18. stor. Značne prispeli k vyjasňovaniu geografických problémov generačné vedecké diskusie medzi

⁹ B. Varenius, *Geographia generalis, in qua affectiones generales telluris explicantur*. Amsterdami 1650.

¹⁰ *Isidori Hispalensis Opera omnia*, Etymologiarum lib. XX, Parisiis 1859, lib. XIV.

¹¹ P. Orosii *Historiarum*, lib. VII, Lipsiae 1889, lib. I.

¹² N. Oláh *Hungaria*, Posonii 1735, p. 35.

¹³ G. Wernher, *De admirandis Hungariae aquis Hypomnèation*, 1595.

¹⁴ H. Ortelius, *Chronologica Hungarica*, Norimbergae 1622.

¹⁵ *Respublica et Status Regni Hungariae*, Leyden 1634, ed. Elzeviriana.

¹⁶ D. Fröhlich, *Medulla Geographiae practicae*, Bartpha 1639.

neptunistami a vulkanistami, za ktorých sa jasnejšie rozlíšili pretvárnovacie činitele zemského povrchu (ako napr. erózia, denudácia, sedimentácia atď.).

Hoci geografiu pestovali ešte aj v 18. stor. ako priestorovú základňu pre matematiku, fyziku, biológiu a najmä históriu, nebola všeobecne uznávaná za rovnoprávnú vedu so svojimi pestovateľkami, ale už vyrážali z nej nádejné výhonky, z ktorých sa rozrástla geológia, seizmológia, glaciológia, pedológia a i. Pritom i kmeňový obsah geografie tak zmohutnel, že jeho dôkladné ovládnutie čoraz viac presahovalo časové a výkonné možnosti jednotlivca. Varenius neobjavil matematické, fyzické, politické, generálne a špeciálne hľadisko pre geografiu, lebo sa aj s inými hľadáiskami viac-menej rozlišovane uplatňovali aj bez Vareniovo vplyvu. Veď ho ako geografického systematika objavil až Humboldt vyše poldruha storočia po publikovaní knižky *Geographia generalis*.¹⁷ Vetvenie geografie sa začalo pradávno, ale Varenius ho vlastne zrozumiteľne vystihol a vo svojej práci prikladne demonštroval. Geografické poznávanie Slovenska neovplyvnil.

Kitabel, profesor botaniky, plánovite začal rozdeľovať Karpaty podľa smerov hrebeňov a dolín.¹⁸ A. Rochel vyznačil v Severných Karpatoch jeden hlavný hrebeň, z ktorého vychádzajú vedľajšie hrebene.¹⁹ Beudant rozdelil Severné Karpaty na desať hlavných skupín na základe zloženia a vzniku.²⁰ Wimmer podopľňal Beudantovo roztriedenie, ktoré potom dlhší čas používali geografi v zahraničí.²¹ Najpodrobnejšie rozčlenil, prípadne zoskupil karpatské hory ako prvý profesor geografie v Uhorsku J. Hunfalvy z Huncoviec.²²

Ďalšie zmeny v rozdelení Severných Karpát navrhol tajomník Uhorskej zemepisnej spoločnosti J. Jankó a profesor Vysokej baníckej a lesníckej školy v Štiavnicí J. Pettko,²³ potom profesor geografie L. Lóczy.²⁴ Ďalšie rozdelenie vypracoval a potvrdil správnosť delenia a pomenovaní, ktoré zaviedol D. Štúr, profesor geografie J. Hromádka a prof. geografie M. Lukniš. Toto posledné je nateraz úradné, používa sa na mapách.

Najpodrobnejší fyzickogeografický opis slovenského územia podal doteraz J. Hunfalvy. Nie podrobnejšie, ale teoreticky odôvodnenejšie a systematickejšie fyzickogeografické poznatky o Slovensku publikoval J. Hromádka. V našom období je fyzická geografia Slovenska v rozkveti.

O sociálnom poznávaní Slovenska svedčia už najstaršie záznamy o Slovensku u Herodota v 5. stor. pred n. l. Takmer poldruha tisícročia to bolo stále etnické poznávanie. Najviac pozornosti sa dostávalo vládnúcim, výsadným vrstvám prelátov, barónov, potom urodzeným rodinám zemanským a niečo i meštianskym cechom a pospolitému ľudu najmenej.

Pozornosť ľudí upútali také geografické javy a zaujímali ich také poznatky, ktoré oboznamovali, akými spôsobmi si ukávajú ľudia cudzích krajov potreby obživy, odevy, obydlia, rozplemenenia a v nedostatku vedeckých poznatkov duchovnú mystiku (náboženstvo, mágia, povery), slovom, život spoločnosti. Také, viac či menej, geografické

¹⁷ A. Hettner, *Die Geographie, ihre Geschichte*. Breslau 1927, 63.

¹⁸ P. Kitabel, *Beschreibung von Ungarn* (Zach. Monatl. Correspond, VIII, 1803, 21).

¹⁹ A. Rochel, *Naturhistorische Miscellen über nordwestlichen Karpaten*. Pest 1821.

²⁰ F. Beudant, *Voyage mineralogique et geologique en Hongrie*. Paris 1822.

²¹ G. Wimmer, *Beschreibung Ungarns* (Berghaus Annalen X Bd.).

²² J. Hunfalvy, *A magyar birodalom természeti viszonyainak leírása*. I. Pest, 530.

²³ J. Pettko, *Geologischer Bau des niederungarischen Montanbezirkes* (Verhandlungen des Vereins für Naturkunde in Pressburg, I, 19). J. Jankó, *A Kárpátok felosztása*, Budapest 1891.

²⁴ L. Lóczy, *A Magyar Szent Korona Országainak Leírása*. Budapest 1918, 7.

poznatky zaplňajú najviac strán geografickej literatúry v minulosti a v modernom ekonomickom prestrojení v prítomnosti. Nádeje na široko uznávanú, vzornú syntézu *antropogeografickú* a hlbokosiahlu *sociálnu* geografiu Slovenska ešte neboli splnené.

Najviac súčasných, praktických poznatkov o vplyvaní spoločnosti na geografické prostredie Slovenska sprostredkúva *hospodárska* geografia. To je syntéza poznatkov o dennodenne potrebnej prvovýrobe a druovýrobe, komunikácii a distribúcii. Ekonomická geografia sa venuje poznávaniu istého výberu zložiek geografického prostredia. Kvalitatívne a kvantitatívne predstavuje väčšinou úžitkové zložky, a nie celkový obraz geografického prostredia, ako to robí regionálna geografia. Pritom ekonomická geografia najviac ide spomedzi geografických disciplín v ústrety aktuálnym materiálnym potrebám spoločnosti.

Najmenlivejšie zložky geografického prostredia sú ekonomické, preto nemá dlhú platnosť ekonomickogeografická syntéza. V minulosti sa len ojedinele zaznamenávali ekonomické údaje zo Slovenska. Sústavnejšie sa ekonomické poznávanie Slovenska začalo pod vplyvom štatistiky v 18. stor. Od tých čias bolo publikovaných mnoho hodnotných, a to tak odborne ako regionálne monografických prác, ale vzorná, všetky hospodárske odvetvia Slovenska zahrnujúca syntéza ešte čaká na tvorcu.

Zemepisné učebnice o Slovensku nevznikali. Prvé ako učebnice používané knižky boli latinské v 18. stor.²⁵ Prvá, ešte biblickou slovenčinou napísaná zemepisná učebnica bola vydaná roku 1798.²⁶ Boli to učebnice alebo o celom svete alebo o Uhorsku. Nebolo to inak ani v učebniciach v 19. a 20. stor.; iba že učebnice zemepisu po prvej svetovej vojne obsahujú geografiu Slovenska v opise Československej republiky.

Ako doplnok uvediem niekoľko príkladov na ilustráciu, čo vedel vedecký svet v niektorých obdobiach o Slovensku.

Veľké kultúrne kruhy ázijské: čínsky, indický, iránsky, iracký, anatolský, hebrejský ani egyptský podľa ich literárnej tvorby nemali ani hmlisté tušenie v staroveku za ich rozkvetu o území Slovenska, aj keď hovorili o celom svete, o všetkých národoch.

V svetovej literatúre z 5. stor. pred n. l. sa nachádzajú také najstaršie záznamy, ktoré možno vzťahovať na územie Slovenska. Pochádzajú od Herodota z Malej Ázie.²⁷ Cestoval po Afrike, Iráne, zdržiaval sa na severnom pobreží Čierneho mora a pri Dunaji. Vo svojej práci použil svoje skúsenosti, staršie záznamy a informácie od Trákov, ktorí bývali na oboch stranách Istra (Dunaj) a zapísal: „Ister má počiatky v Keltsku v okolí mesta Pyréné a pretéká stredom Európy... Premerajúc celú Európu ústí do mora Euxinus pri Istrii, kolónii Milétanov. Ister pretéká cez obývané kraje, preto je premnohým ľuďom známy... Najväčší je medzi riekami, ktoré sme poznali. Rovnaký zostáva i v zime i v lete; že tečie ustálené, to sa deje podľa mojej mienky pre určitú príčinu. V zime je tolký, kolký má byť podľa svojej prirodzenosti, lebo v zime málo prší, v tom kraji všetko prevláda sneh. V lete sa roztopí ohromné množstvo snehu, ktoré napadalo v zime a zo všetkých strán plynie do Istra a tá snehovica a časté a mohutné lejáky hrnúce sa do neho zväčšujú jeho prúdy. O kolko väčšie množstvo vody priťahuje k sebe Slnko v lete, o tolko sú hojnejšie vody než v zime, ktoré sa miešajú s Istrom. Takto sa udržuje vzájomná rovnováha a z toho vyplýva stálosť tejto rieky... Akí ľudia obývajú túto oblasť, nikto nevie povedať naisto. Tak

²⁵ *Geographica globi terraquei synopsis*, Graecii 1721; M. Bel, *Compendium Hungariae geographicum*. Posonii 1753; J. Tomka — Szászky, *Introductio in orbis antiqui et hodierni Geographiam*. Posonii 1777.

²⁶ L. Bartholomaeides, *Geographia aneb Wypsánj Okrsslku Zemského s sesti Mapami*. Banská Bystřica 1798.

²⁷ *Herodotou tou Halikarnaseós Mousai*. Parisii 1844, II/33, IV/47-50, V/9-10.

sa zdá, že kraj od Istra na sever je pustý a bez konca. Dozvedieť som sa mohol len o Iudoch, ktorí bývajú za Istrom, ktorí sa volajú Sigynni a šatia sa po médsky. Hovoria, že sú ich kone veľmi srstnaté, srstím na päť širokých palcov dlhým, malé a vargaté, na jazdu nie súce, ale keď sú zapriahnuté do voza, tak sú rýchle; preto sa deje premávka na vozoch. Ich hranice siahajú až k Enétom, ktorí obývajú pobrežie Adrie. Sigynni hovoria, že pochádzajú od Médov. Na akom základe sa tu stali kolonistami Médov, neviem si domyslieť, ale za dlhé časy sa môže všeličo prihodiť.

Tráci mi rozprávali, že zem za Istrom ovládajú včely, preto Iudia nemôžu tade cestovať. Mne sa to zdá málo uveriteľné, lebo veď tie zvieratká neznášajú veľkú zimu, nuž sa domnievam, že je táto zem neobývaná skôr pre mrazy... Rieka Maris z krajiny Agatyrsov tiež mieša svoju vodu s Istrom. Agatyrsi sú ľudia veľmi ustrájaví a odporu málo schopní, zväčša zlatými skvostami vyzdobení. So ženami obcujú spoločne, lebo sú medzi sebou súrodenci a pokrvní príbuzní, preto neprejavujú medzi sebou ani nenávisť ani nepriateľstvo. Čo sa týka ostatných ich ustanovizní, zhodujú sa s Trákmi.“

To je všetko, čo vedel predstaviteľ svetaskúsených Grékov o území Slovenska. Jeho pozornosť upútali vodopisné a klimatické pomery azda preto, že Ister pokladal za najväčšiu rieku. Uvádza i ďalšie rieky, ale ani jedna sa netýka slovenského územia. Samo územie Slovenska označuje ako neobydlené, a to pre mrazy a čo je prekvapujúce pre žihadlový hmyz, ktorý môže človeka usmrtiť. Proti nemu neobrání nijaká výzbroj, ani štít, ani strela, ani oštep, ani meč. Asi takouto propagandou si chceli Agatyrsi pre seba zabezpečiť produkty susednej krajiny. Podobný účel mala propaganda o gryfoch, krídlatých levoch so zobákom, ktorí strážia zlato Arimasпов, susedov Neurov (Slovanov) alebo ako stopa veľké mravce zlato v Kolchise (Gruzínsku), inde zase okridlené hady. Kde sú žihadlové včely, tam treba predpokladať mnoho kvitnúcich rastlín, stromov, lesy, nivy. Azda preto, že geografia bola dlhé stáročia dvojdimenziová. Na Zemi vládla spoločnosť do dĺžky a šírky a nešlo sa ani do výšky ani hĺbky, tam si len bohov (Olympos) a démonov (Tartaros) predstavovali.

Herodotos síce uvádza, asi z orfeických spevov, názvy Alpis a Karpis ako rieky tečúce z juhu do Istra. Ide o nesprávnu informáciu miesto alpského a karpatského pohoria.

Podľa susedných národov sa Slovensko zaraďovalo k východným krajom (Médom, Trákom). Táto orientácia netrvala dlho, lebo v 5. stor. pred n. l. privlastňovali západ Európy Keltom a východ Skýtom. Preto, že Skýti obývali nížiny a Kelti hornatiny, slovenské územie sa počítalo k západnej Európe. Táto orientácia sa počas historického vývoja sriedala až znova dospela k dnešnej východnej. Po 5. stor. pred n. l. rozpoznávali medzi keltským a skýtskym územím i tretie, od juhu medzi ne zasahujúce, a to trácie. Na území Slovenska stýkali sa všetky tri moci a kultúry. Slovensko bolo nálezové územie kultúr podľa archeologických nálezov už i v predhistorických časoch.

Najstarší záznam o najvypuklejšej vlastnosti Slovenska, o jeho hornatosti sa vyskytuje u Aristotela,²⁸ keď hovorí o „Erkynia dryma — Hercýnska dúbrava“. Spoznáva, že pohorie zo západnej Európy sa dvíha až po roviny Skýtov. Aristotelov názor potvrdil vojenskými zisteniami C. Julius Caesar²⁹ a osvojil si ho aj autor najväčšieho zemepisu staroveku Strabo³⁰ a aj Plinius.³¹

Veľmi skúpo sa zveľadovali poznatky o území Slovenska až vtedy, keď sa Rimania

²⁸ Aristoteles, *Meteorologica* I/13, 30.

²⁹ C. Julius Caesar, *Bellum Gallicum* VI/25 Hercynia silva.

³⁰ Strabo, *Geographoumena* VII/3, 1.

³¹ C. Plinius Secundus, *Historia naturalis* IV/80.

dostali do jeho bezprostredného susedstva a zotrvali v ňom bezmála 400 rokov. Trvalo sa zdržiavali aj na Slovensku, a to až v Trenčíne a v susednej Teplej, ako to dosvedčujú tehly s odtlačkom názvu légie. Urputné boje viedli obyvatelia slovenského územia v susednej rímskej Panónii, ale i rímske vojská na Slovensku. Veď pri Hrone zachránili po 18 ročnej vojne légie Marka Aurélia Rímsku ríšu pred úplným rozkladom.

Najspolahlivejší rímsky historik Tacitus zaznamenal stav, keď slovenské územie obývali keltskí Kotini, ilýrski Ozi, germánski Kvádi, sarmatskí Jazygovia, trácki Gėti. Vo Východných Beskydách žili Bastarni, v Západných Beskydách Buri a medzi týmito dvoma Veneti (Slovania). Rimania sa zaujímali o etnické obsadenie krajov, takými poznatkami doplnili dovtedajší obraz slovenského územia.³²

Plinius doplnil hydrografický náčrt názvami Maro (Morava) a Cusus, ktorý oddeľuje sarmatských Jazygov od krajiny kvádskeho Vanniusa.³³ Nie je isté, že ktorú riekú Slovenska označil Tacitus názvom Cusus. Nie je ani to isté, ktorú riekú označuje názov Duria. Marcus Aurelius zaznamenal názov Granuas (Hron).

Horopisné poznávanie Slovenska vyvrcholilo v staroveku v práci Ptolemaia, keď na území Slovenska rozpoznal Sarmatika oré — Sarmatské pohorie smeru južnoseverného, Karpathés oros — Karpatské pohorie, ktoré oddelil od „Erkynios drymos — Hercýnska dúbava“ a Venedika oré — Venédske (Slovanské) pohorie na severe Slovenska.³⁴ O východnej polovici Slovenska nebolo záznamov. Medzi osadami Veľkej Germánie uvádza i osadu Leukaristos (na skale v Trenčíne je vyryté „Leucaritio“). Ostatné osady (Ouskénon, Bormanon, Abiéta a i.) podľa udaných súradníc nespádajú na územie Slovenska, a práve tak osady Arsikoua, Parienna, Setouia, Karrodounon, Asanka sú označené na západ od Sarmatikon oros, teda asi na Moravu.

V Ptolemaiovej práci dosiahli vrchol geografické poznatky staroveku o území Slovenska. Po 2. stor. nastal úpadok geografie, veď i jej meno vyšlo z používania a do 15. stor. sa nezaznamenávali geografické údaje o Slovensku, iba kde-tu v kronikách stručné máloznačné poznámky.

O území Slovenska nemá nijaké údaje J. Solinus v 3. stor.³⁵ ani Orosius v 5. stor.,³⁶ ktorého prácu mnoho používali v stredoveku; ani Cassiodorus,³⁷ Boetius v 6. stor.,³⁸ ani Beda, Isidorus Hispalensis³⁹ v 7. stor., ani Ravennatus Anonymus v 8. stor. atď. Prečo nastal taký hlboký úpadok geografických poznatkov vôbec a o území Slovenska zvlášť? I to sa zabudlo o ňom, čo už zaznamenali do 2. stor. V 3. stor. obrátil veľmi účinný cirkevný spisovateľ Origenes pozornosť na hebrejské a kresťanské posvätné knihy ako na božské vyjavenie všetkých osožných a potrebných vedomostí, teda i geografických. Iný slávny cirkevný spisovateľ Lactantius v 4. stor. takto hodnotil geografické poznatky: „Či ma to oblaží, ak viem, kde pramení Nil, alebo čo fyzici povymýšľali o nebeskej oblohe?“ Kára tých, ktorí skúmajú príčiny v prírode alebo chcú vedieť, či je Slnko také veľké, ako ho vidíme, či je väčšie ako celá Zem, aký je objem Zeme, na akom základe zotrúva v rovnováhe. Či nie sú nepochopiteľní blázni, pýta sa, ktorí sa domnievajú, že znajú veci, ktoré nijaký človek nemôže vedieť. Vo vede pohanov videli len protirečenie kresťanskej náuke, preto ju zásadne zatracovali. A potom

³² Cornelius Tacitus, *Germania* 42, 43; *Annales* II/63.

³³ C. Plinius Secundus, *Historia naturalis*.

³⁴ Klaudios Ptolemaios, *Geógrphiké hyphégésis*, Lipsiae 1881.

³⁵ Julius Solinus, používaný exemplár knižný nemal titulnú stranu.

³⁶ P. Orosius, *Historiae*, Lipsiae 1889.

³⁷ M. Aurelii Cassiodori Opera, Aureliae Allobrogum 1622.

³⁸ S. Boetius, *Consolatio philosophiae*, Lugduni Batavorum 1671.

³⁹ Isidorus Hispalensis, *Opera omnia*, Etymologiae, Parisiis 1859.

ani nemal kto a pre koho pestovať geografiu. Tlak Germánov, Slovanov, Turkotatárov sotva vládala zadržat Rímska ríša. Národy (Germáni, Slovania, Huni, Avari, Mađari) sa aj cez slovenské územie stále pohybovali. Viac-menej o ňom aj vedeli, ale nemal kto pozapísať geografické poznatky.

V 9. stor. zaznamenali v historických spisoch dva nové názvy osád, a to Nitrava (Nitra) a Deven (Devín).

Od 11. stor. počnúc sa stále hojnejšie pramienky geografických údajov objavujú napred len z darovacích listín cirkevným ustanovizniám, v 13. stor. aj civilným osobám. Z tých listín už možno včelou usilovnosťou zozbierať konkrétne údaje nielen o osobách, ale aj osadách, riekach, horách, porastoch, zverine, agrokultúrnych pomeroch. V rozpravách kroník sa vyskytujú i geografické názvy.⁴⁰ Osobitné geografické náčrty sa začínajú podávať v 16. stor. v historických prácach (napr. Ransanus, Bonfini). V 16. stor. už vznikajú vyslovene geografické práce o Uhorsku a v ňom o Slovensku (napr. Oláhovo dielo *Hungaria*, Wernherova práca *De admirandis Hungariae aquis*). V 17. stor. už v niekoľkých rečiach vychádzajú o Uhorsku práce geografického obsahu v zahraničí (latinské, talianske, nemecké, francúzske, anglické).

Účinnú propagandu nám v zahraničí robili geografické omyly, napr. že v Uhorsku, ale najmä na Slovensku rastie zlato na poli (aurum vegetabile); že je pôda taká úrodná, keď sa do nej zaseje raž, vyrastie pšenica a miesto planej redkovky šľachtená; že tu voda stvrдне na kameň; že sa staré železo v potokoch mení na rýdzu meď; že sú tu jazerá, výpary ktorých usmrcujú zvieratá; že tu od vody umierajú početné vojská; že sú tu jaskyne v lete ľadové a v zime teplé atď. Takéto čudáctva budili záujem o krajinu, v ktorej sa vyskytujú.

V 18. stor. sa už aj na Slovensku uverejňovali hrubé folianty s geografickým obsahom (Bombardiho, Turóczyho, Pikerove, Szent-Iványiho Belu, Korabínskeho a i.).

V 19. stor. vyšli početné regionálne monografie, okrem iných aj veľké, napr. rôzne župné monografie.

V 20. stor. najvýznamnejšia bola veľká samostatná práca, a to venovaná len Slovensku — Hromádkov *Všeobecný zemepis Slovenska*.

Jozef Martinka

DAS GEOGRAPHISCHE ERKENNEN DER SLOWAKEI

Das geographische Erkennen des Gebietes der Slowakei ging aus verschiedenen Gesichtspunkten aus. Die slowakische Kosmogonie ist eine mythische Interpretation des Ursprungs und der Beschaffenheit der Natur des Gebietes, die in der Weise des Zarathustra-Dualismus, sich in gegenseitig widersprechenden, personifizierten natürlichen Faktoren, Sonne und Nacht, schaffendem Weissgott und zerstörendem Schwarzgott, ausgelegt wurde. Diese Faktoren bilden die bewaldeten Berge und Täler und felsigen Gebirge, den fruchtreichen Sommer und kümmerlichen Winter.

Vom tellurischen Standpunkt hatte das Erkennen des slowakischen Gebietes schon aus dem Grunde keine übermäßige Bedeutung, weil seine Fläche im Verhältnis zur gesamten Erdoberfläche oder auch nur zu ihrem Festlande von bedeutungsloser Größe ist. Auf den Karten wird es mit den Landkarten des Ptolomäus beginnend aufgezeichnet. Mit entsprechender Zahl von Angaben wird es in den Landkarten seit dem XVI. Jahrhundert verzeichnet. Am genauesten

⁴⁰ Anonymus, *Gesta Hungarorum*, Viennae 1748.

wurde das Gebiet erkannt und aufgezeichnet in Plänen vom Maßstab 1:25 000 aus der zweiten Hälfte des XIX. Jahrhunderts.

Wie groß die Bedeutung des Gebietes der Slowakei auf den Landkarten ist, so groß ist auch dessen Bedeutung in den verbalen Beschreibungen in kosmographischen Werken. Das Gebiet der Slowakei war ein Stoßfänger zwischen den west- und osteuropäischen Kulturen seit den prähistorischen Zeiten, demnach wird es manchmal zu Westeuropa (Keltik, Großgermanien, Frankonien), manchmal wiederum zu Osteuropa (Scythien, Sarmatien, Hunnen, Avarien, Ungarn, Tatarien) in Gemeinschaft sozialer Staaten, gezählt.

Das Erkennen des slowakischen Gebietes ging aus mehreren Gesichtspunkten vor sich. Ein Gesichtspunkt war heroisch, landesfürstlich feudal. Die ungarischen Könige verschenkten Ländereien an Kriegs- oder gesellschaftliche Helden für vermeintliche oder tatsächliche Heldentaten für das Vaterland. Diese Vermögensverteilung des slowakischen Gebietes ist in Arbeiten die für Geographisch angenommenen wurden als auch in Foliantenwerken festgehalten. So ein pseudowissenschaftlicher Standpunkt galt auch noch in Werken des XX. Jahrhunderts.

Vom Standpunkt der exakten Geographie wurden zahlreiche Geographien slowakischer Denkwürdigkeiten zweifelhaften Wertes veröffentlicht in denen die physische und ökonomische Geographie nur im geringen Masse zur Geltung kam.

In den Aufzeichnungen ausländischer Reisenden seit dem XV. Jahrhundert findet man zahlreiche Angaben über die natürlichen und gesellschaftlichen Verhältnisse im Gebiete der Slowakei. Diese Reisebeschreibungen haben zur Entwicklung der Geographie der Slowakei sehr wesentlich beigetragen.

Die Herrscher des Zeitalters der Aufklärung waren durch ihre großen Ausgaben zur Ausbeutung aller finanzieller Quellen des Staates gezwungen, deshalb teilten sie das Gebiet in administrative und leicht kontrollierbare Einheiten mit vielen Ämtern auf. Nach diesen politischen Anschauungspunkten entstand die politische Geographie der Slowakei. In der Vergangenheit geschach dies nur vom feudal gesellschaftlichem Gesichtspunkt ohne Rücksicht auf die natürlichen Verhältnisse.

Der Grund für die übrigen geographischen Gesichtspunkte als auch für die umfassende regionale Geographie bietet die physische Geographie, die sich seit dem XVIII. Jahrhundert entwickelt und in der Slowakei in der Gegenwart zur vollen Entwicklung gelangt.

Übersetzt von G. Horná